

Розвиток історичної освіти в Україні у перехідний період (кінець 80-початок 90-х рр. XX ст.)

І. А. Селищева

Криворізький державний педагогічний університет, м. Кривий Ріг, Україна
Corresponding author. E-mail: irina.selischeva2016@gmail.com

Paper received 04.03.18; Accepted for publication 13.03.18.

<http://doi.org/10.31174/SEND-PP2018-162VI66-10>

Анотація. У статті розглянуто особливості розвитку історичної освіти у перехідний період (кінець 80-х рр. XX ст. (останні роки радянської України) та початок 90-х рр. XX ст. (перші роки незалежної України)). Зазначено, що значний вплив на нього мали події, які відбувалися впродовж цих років у політичному, соціально-економічному і духовному житті українського суспільства, які в подальшому заклали основу для розвитку історичної освіти в Україні на національних та наукових засадах.

Ключові слова: *освіта, історична освіта, історія України, історія УРСР, перебудова, незалежність.*

Актуальність. Період 1989-1992 рр. насичений подіями, складний і суперечливий, своєрідний місток від радянського до незалежного суспільства. Кінець 80-х рр. XX ст. являє собою завершальний етап, підсумок всієї державної освітньої, наукової й науково-технічної діяльності Радянської влади за роки її існування, що дає змогу схарактеризувати її та виявити позитивні й негативні сторони. Поряд з цим, досвід окресленого періоду надає можливості більш зважено розглянути політику молодшої незалежної держави, яка з прийняттям у 1991-1992 рр. нових нормативно-правових актів у освітній галузі започаткувала новий етап в історії України. Окрім того, дослідження політики незалежної України в освітній галузі, зокрема в історичній освіті, спонукає до переосмислення вітчизняної історії, розробки нормативно-правових засад викладання її нового бачення, розуміння цього процесу суспільством та пошуку нової моделі історичної освіти, що має також практичну і наукову значущість, до того ж, історична освіта сприяє подоланню кризи в історичній свідомості суспільства в перехідний період.

Аналіз останніх джерел та публікацій. У незалежній Україні питання розвитку історичної освіти через її важливість у справі формування громадянського суспільства порушували як історики, так і педагоги. Історики (О. Борейко, С. Кульчицький, В. Петриків, О. Пометун, Ю. Рарог та інші.) розглядали як власне історичний контекст, так і надавали оцінку викладу історії у навчальних закладах (від школи до університету), а педагоги (Л. Березівська, В. Майборода та інші.), в свою чергу, аналізували зміст освіти, організаційні та методичні засади, прагнучи виокремити корисний досвід і позбавитися політичної складової у формуванні змісту й викладі дисциплін.

Зокрема, вітчизняний історик С. Кульчицький, акцентуючи увагу на перебігу подій в Україні у 1989 – 1991 рр., порівнює їх з революцією 1917-1920. рр., і називає зазначений період «відкладеною революцією» [5, с. 343].

Мета статті – виявити особливості перебігу процесу розвитку історичної освіти на етапі переходу від радянського періоду до набуття Україною незалежності.

Матеріали дослідження. З приходом до влади М. Горбачова (1985 р.) починається кампанія перебудови та пропонується демократичний стиль керівництва, гласності й плюралізму думок. Це спричинило по-

діл владних інституцій на партійні й радянські структури, що, зрештою, послабило позиції центральної партійної влади. Унаслідок цих процесів державні установи на місцях (республіканські) та місцева влада отримали більше самостійності у прийнятті рішень, більше повноважень, зокрема й у гуманітарній сфері. Відтепер критичному перегляду підлягали всі царини життя суспільства. Так, Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР (березень, 1987 р.) «Основні напрями перебудови вищої і середньої спеціальної освіти в країні» містила нові ідеї щодо збагачення змісту історичної освіти гуманітарним змістом, зверталось увага на «олюднення» історії [1, с. 32]. Поступово відкривався доступ до деяких архівних матеріалів, які довгий час перебували під забороною, що зумовило появу на сторінках наукової періодики значну кількість раніше невідомої історичної інформації. Ця інформація відкривала завісу над багатьма подіями і процесами минулого, які тривалий час замовчувалися, або ж модифікувалися згідно настанов діючої влади і представлялися у редакції, яка була зручною і формувала потрібну суспільну думку. Зокрема, науковець В. Петриків акцентує увагу на тому, що саме в цей період «вперше офіційно була визнана наявність «білих плям» в історії» [10, с. 23].

Перебудова стала поштовхом до активізації національно-визвольного руху. Як зазначає історик С. Кульчицький: «Люди захлиналися в потоках сенсаційної інформації» як про минуле, так і про реальний стан сучасності, тому громадськість наполягала на тому, що молоде покоління має знати справжню історію свого народу [5, с. 343]. Тож серед інших змін, в Україні відбувається реформування загальноосвітньої й вищої школи в напрямі надання їй національного характеру, тобто починається поступове повернення змісту освіти до наукових засад та національних коренів. Це започаткувало епоху відродження в галузі науки, культури й освітньо-виховної діяльності. Однак, вітчизняні науковці (С. Кульчицький, В. Петриків, Ю. Рарог та інші.) акцентують увагу на тому, що до 1989 року реальних змін у викладанні історії так і не відбулося. Тож, спираючись на дослідження науковців і беручи до уваги результати власного наукового пошуку, вважаємо за можливе розглядати окреслений вищезазначеними хронологічними межами період як перехідний.

У 1988 році розпочинається системна робота щодо докорінного оновлення навчально-виховного процесу у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах, тобто керівництво освітніх закладів мало «...спрямувати педагогічні, професорсько-викладацькі колективи на докорінну перебудову закладів освіти...» [11, с. 2]. Відповідні заходи щодо викладання вітчизняної історії приймаються як на рівні шкільної, так і на рівні вищої освіти і в 1989/90 навчальному році. Так, у школах курс історії УРСР виокремлюють в самостійний предмет та вдвічі збільшують час на її вивчення [12, с. 90], у вищій школі (на всіх спеціальностях педагогічних інститутів) вводиться вивчення історії УРСР, яка завершується складанням екзамену [12, с. 91]. Відтак, на виконання прийнятих на загальнодержавному рівні рішень, починаючи з 1989-1990 навчального року історія УРСР вивчається як самостійна дисципліна, але паралельно й в тісному зв'язку з загальним курсом історії СРСР. [6, с. 46; 85]. Зміст і кількість відведених на вивчення історичного компоненту в 1989 -1990 навчальному році унаочнено у Таблиці 1.

1989 – 1990 навчальний рік [6].

5 клас	68 год/ рік 2 год/тиж	Епізодичні розповіді з історії СРСР і УРСР	
6 клас	68 год/ рік 2 год/тиж	Стародавня історія	
7 клас	68 год/ рік 2 год/тиж	Історія середніх віків	
8 клас	85 год/рік	Історія СРСР	Нова історія (загальна історія)
		Історія УРСР	
9 клас	102 год/рік	Історія СРСР	Нова історія (загальна історія)
		Історія УРСР	
10 клас	153 год/рік	Історія СРСР	Нова і новітня історія (загальна історія)
		Історія УРСР	
11 клас	119 год/рік	Історія СРСР	Новітня історія (загальна історія)
		Історія УРСР	

Табл.1. Послідовність вивчення курсів історії України і всесвітньої історії по класах згідно навчальної програми на 1989-1990 н. р.

У липні 1990 р. було проголошено «Декларацію про державний суверенітет України», далі прийнято «Республіканську програму розвитку історичних досліджень, поліпшення вивчення і пропаганди історії Української РСР», де зазначалося, що багато десятиліть громадяни України були «штучно відрізані від здобутків дореволюційної української історіографії, не знали справжньої історії радянської доби, а в офіційній історії надто багато білих плям» [1, с. 32]. Тож, Україна успадкувала від Радянського Союзу достатньо розвинену, але поряд з цим надзвичайно заідеологізовану систему освіти. Тому, насамперед освітня галузь мала в нових соціально-політичних умовах привести діяльність цієї системи у відповідність з існуючими на той час потребами суспільства.

Після проголошення незалежності України (1991 р.), розпочався активний процес оновлення чинних навчальних планів і програм і, насамперед, з історичної освіти. Молода українська держава опинилася перед вибором пошуку нових підходів до інтерпретації й оцінки історичних подій, фактів та їх переоцінки з нової перспективи, тобто з точки зору незалежної і самостійної

держави. Адже, існуючі уявлення про історичний процес здебільшого виявили свою невідповідність, тому вони мали бути переглянуті, водночас сучасність вимагала досягти суспільного компромісу в переосмисленні національної історії, подолати викривлені стереотипи, які упродовж тривалого часу насаджувалися в суспільній свідомості. Тож, важливість завдань, висунутих сучасністю перед історичною наукою, об'єктивно вимагало зміцнення її теоретичних засад, розвитку методології історії, а перед педагогічною наукою і практикою актуалізувалося питання формування нового змісту шкільної історичної освіти, яке включало великий комплекс організаційно-змістових проблем. Зокрема, вітчизняний науковець О. Томаченко вказує на причини трансформації та переосмислення історичної освіти на початку 1990 рр. і називає серед них: «становлення нової держави та її політики; накопичення фонду конкретних історичних фактів для переосмислення; уведення до наукового обігу невідомих документальних джерел; зміна понятійного апарату, продиктована кардинальними зрушеннями в науковому світогляді та світобаченні сучасної людини; переорієнтація суспільної свідомості з усіма її складниками» [14, с. 132].

Як свідчать документи зазначеного періоду, питання вирішувалося у двох площинах: на рівні змісту навчання і на рівні перерозподілу годин, відведених на вивчення історії України. Так, в доповідній записці колеги Міністерства України (1992 р.) зазначено, що «...при підготовці до нового навчального року органи освіти і педагогічні колективи України послідовно і цілеспрямовано працювали над подальшим поглибленням процесів демократизації шкільного життя...». Далі звертається увага на вивчення двох самостійних курсів, а саме: «Історія України (7 тижневих годин) і «Всесвітня історія» (10,5 годин). Поряд з цим, навчальні програми з суспільно-гуманітарних дисциплін були «значно оновлені» і деполітизовані [9, с. 58-61].

Реалії того часу спонукали виокремлення історії України з курсу історії СРСР, який пропонував огляд історичних процесів в УСССР лише у період існування Радянського Союзу. Крім того відчувалася потреба у створенні навчально-методичного забезпечення викладання історії, адже старі підручники містили переважно викривлений виклад подій, підпорядкований насамперед політичній доцільності. Задовольнити потребу в посібнику, який би містив об'єктивне подання фактів і подій історії УСССР, міг додаток до підручника «Історія УРСР 9-10 класи» [2, с. 4]. Задля цього було створено конкурсну комісію по розгляду та оцінці поданих на конкурс рукописів [4, с. 46;61]. Після розгляду поданих матеріалів, комісія затвердила рукопис «Матеріали до навчального посібника «Історія Української РСР 9-10 класи» (автори: С. Кульчицький, Ю. Курносів) та рекомендувала його до друку [2, с. 111-112].

Зауважимо, що до 1989 року єдиною базовою історичною дисципліною у всіх вищих навчальних закладах УРСР, як і всього Радянського Союзу, була історія Комуністичної партії Радянського Союзу. Єдині навчальні програми затверджувалися централізовано в Москві, окрім того, до 1988 р. підручники з цього курсу друкували лише обрані видавництва (м. Москва) [10, с. 23]. Наступні події внесли значні корективи в державні документи, відповідно нагальною потребою була роз-

робка та видання нових підручників, хрестоматій, книг для читання з вітчизняної історії, зокрема з історії рідного краю, що спонукало відповідні міністерства розпочати спільну роботу в цьому напрямі. Тож, у 1990 р. було розроблено нову програму з історії України для 8-11 класів загальноосвітньої школи (автори: В. Смолій, В. Сарбей, С. Кульчицький, М. Коваль, Ю. Курносов). На основі цієї програми створено в 1990 р. і надруковано в 1991 р. два підручники (автори: Г. Сергієчка, В. Смолія та В. Сарбей, С. Кульчицького, М. Коваля і Ю. Курносова). Відповідно, змінюється назва підручника з «Історія Української РСР» на «Історія України» [4, с. 6-7].

Беручи до уваги появу у навчальних планах курсів з історії України, не тільки з оновленим і значно розширеним змістом, але й суттєве збільшення годин, відведених на вивчення дисципліни, вчителі й викладачі історії потребували науково-методичної підтримки. Саме тому у цей час ставиться питання про підвищення кваліфікації педагогічних кадрів у закладах вищої освіти та у центрах підвищення кваліфікації: з історії й з методики викладання історії. Тож, враховуючи потреби сучасності, у відповідності до Наказів Міністерства освіти України (№ 8 від 21.01.92; № 29 від 26.05.1992), для розгляду концептуальних проблем шкільної історичної освіти в Україні, удосконалення підготовки кадрів та викладання історії, обміну досвідом, підвищення кваліфікації учителів суспільних дисциплін та викладачів історичних дисциплін, на базі Дніпропетровського державного університету було організовано навчання викладачів з спеціальності: історія України, археологія, історіографія, діловодство та методи історичних досліджень [8, с. 109], був проведений семінар

завідувачів і методистів кабінетів історії [7, с. 39-40].

Висновки Отже, «перебудова» М. Горбачова спричинила розпад радянської держави, що стало поштовхом до розвитку системи освіти України на нових національних засадах і вже у статусі незалежної держави. Упродовж 1989-1992 рр. була розроблена ціла низка важливих законів і нормативних документів, які кардинально змінили вектор розвитку освітньої галузі, зокрема й історичної освіти. Тож, аналіз стану історичної освіти в Україні кінця 80-х рр. - початку 90- рр. ХХ ст. дає можливість стверджувати, що перебіг розвитку історичної освіти окресленого періоду вирізнявся такими особливостями: ставлення до національної історії науковців, педагогів та й пересічних громадян кардинально змінилося, а відтак і до історичної освіти, метою якої стало формування об'єктивного бачення минулого без викривлення фактів з позиції політичної доцільності. Цей процес підтримувався державними інституціями за різними напрямками, зокрема: поступове відкриття доступу до архівних джерел, регулювання освітніми процесами через внесення змін у навчальні плани та програми, залучення авторських колективів та окремих науковців до укладання підручників, довідників та іншого навчально-методичного забезпечення. У той час, як історія Української РСР за радянських часів викладалась як додаткова (30 год.), починаючи з 1989/90 навчального року курс історії УРСР виокремлюється і стає самостійним предметом (102 год.), а вже в 1991/92 навчальному році з 5-го по 11-й класи історія України вивчається як окрема дисципліна. Ці зміни заклали основу для подальшого розвитку історичної освіти в Україні на національних та наукових засадах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борецько О. Еволюція змісту вищої історичної освіти в Україні крізь призму партійних постанов (1945-1991рр.). // Молодь і ринок. 2016. № 8 (139). С 30-33.
2. Документи засідань колегії Міністерства народної освіти (постанови, рішення, доповідні записки) (1988 рік). ЦДАВО України, ф. 166, оп. 17, спр. 3, арк. 4, 111-112.
3. Документи засідань колегії Міністерства народної освіти (постанови, рішення, доповідні записки) (1988 рік). ЦДАВО України, ф. 166, оп. 17, спр. 4, арк. 46, 61.
4. Кульчицький С. Вітчизняна історія в школах і вузах України: останнє десятиріччя. Семінар. – Київ. 2002. 32 с. URL: https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/2002_10_03.pdf
5. Кульчицький С. Історичні передумови переростання перебудови в національну революцію (1989-1991 рр.). // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. Київ, 2001. Вип 5. С. 330-351.
6. Накази Міністерства народної освіти з основної діяльності (1988 рік). ЦДАВО України, ф. 166, оп. 17, спр. 1, арк. 46,85.
7. Накази Міністерства народної освіти з основної діяльності (1992 рік). ЦДАВО України, ф. 166, оп. 17, спр. 144, арк. 39-40.
8. Накази Міністерства освіти з основної діяльності (1992 рік). ЦДАВО України, ф. 166, оп. 18, спр. 1, арк. 109.
9. Накази Міністерства освіти України з основної діяльності (1992 рік). ЦДАВО України, ф. 166, оп. 18, спр. 9, арк. 58,61.
10. Петрик В. І. Викладання історії у ВНЗ України у період перебудови. // Zbiór artykułów naukowych. Pedagogika. Teoretyczne i praktyczne aspekty rozwoju współczesnej nauki. Poznan, 2015. S. 22 – 25.
11. Програми середньої загальноосвітньої школи з історії, основ радянського права і держави (1989 рік), ЦДАВО України, ф. 166, оп. 17, спр. 41, арк. 2,6.
12. Програми середньої загальноосвітньої школи з історії УРСР, російської та української мови 8-11 клас (1990 рік). ЦДАВО України, ф. 166, оп. 17, спр. 43, арк. 90-91.
13. Рарог Ю. В. Державна політика у галузі вузівської науки в Україні у 80-х – на початку 90-х років : автореф. дис. ... канд. історичних наук : 07.00.01. Дніпропетровськ, 1994.16 с. URL: <http://cheloveknauka.com/gosudarstvennaya-politika-u-galuzi-vuzivskoi-nauki-v-ukraine-v-80-h-nachele-90-h-godov>
14. Томаченко О. В. Переосмислення історичних процесів у шкільній освіті України 1990-х – початку ХХІ століття: теоретичні засади, генезис, зміст. // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історія України. 2010. № 22. С. 130-136.

REFERENCES

1. Borejko, O. Development of historical education in Ukraine during the transition period (80-90 years of the XX century) // Molod' i ry`nok, 2016. 8 (139), P. 30-33.
2. Documents of meetings of the college of the Ministry of National Education (resolutions, decisions, memoranda) (1988).

- Central State Archive of Higher Education of Ukraine, f. 166, d. 17, c. 3, p. 4, 111-112.
3. Documents of meetings of the college of the Ministry of National Education (resolutions, decisions, memoranda) (1988). Central State Archive of Higher Education of Ukraine, f. 166, d. 17, c.4, p. 46, 61.
 4. Kul'chy'cz'ky'j, S. (2002). Patriotic history in schools and high schools of Ukraine: the last decade Retrieved from https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/2002_10_03.pdf (In Ukrainian).
 5. Kul'chy'cz'ky'j, S. Historical prerequisites for the transformation of the perestroika into a national revolution. // Problemy` istoriyi Ukrayiny`: fakty`, sudzhenya, poshuky`: Mizhvidomchy`j zbirny`k naukovy`x pracz, 2001. 5, P. 330-351.
 6. Orders of the Ministry of Education of the main activities (1988). Central State Archive of Higher Education of Ukraine, f. 166, d. 17, c. 1, p.46, 85.
 7. Orders of the Ministry of Education of the main activities (1992). Central State Archive of Higher Education of Ukraine, f. 166, d. 17, c. 144, p. 39-40.
 8. Orders of the Ministry of Education of the main activities (1992). Central State Archive of Higher Education of Ukraine, f. 166, d. 18, c. 1, p. 109.
 9. Orders of the Ministry of Education of the main activities (1992). Central State Archive of Higher Education of Ukraine, f. 166, d. 18, c. 9, p. 51, 61.
 10. Petry`kiv, V. I. Teaching history in higher educational institutions of Ukraine during the period of perestroika // Zbiór artykułównaukowych. Pedagogika. Teoretyczne i praktyczne aspekty rozwoju współczesnej nauki, 2015. P. 22 – 25.
 11. Programs of the secondary comprehensive school of history, foundations of Soviet law and the state (1989). Central State Archive of Higher Education of Ukraine, f. 166, d. 17, c. 41, p. 2, 6.
 12. Programs of the Secondary School for the History of the Ukrainian SSR, Russian and Ukrainian Classes 8-11 (1990). Central State Archive of Higher Education of Ukraine, f. 166, d. 17, c. 43, p. 90, 91.
 13. Rarog, Yu. V. (1994) State policy in the field of university science in Ukraine in the 80's - early 90's. Retrieved from <http://cheloveknauka.com/gosudarstvennaya-politika-ugaluzi-vuzivskoi-nauki-v-ukraine-v-80-h-nachele-90-h-godov> (In Ukrainian).
 14. Tomachenko, O. V. Recomprehensijn of Historical Processes in School Education of Ukraine in the 1990s at the Beginning of XXI Century: Theoretical Principles, Genesis, Contents. // Naukovy`j visny`k Voly`ns`kogo nacional`nogo univerty`tetu imeni Lesi Ukrayinky`. Istoriya Ukrayiny`, 2010. 22. P. 130-136.

Development of historical education in Ukraine during the transition period (80-90 years of the XX century)

I. A. Selischeva

Abstract. The peculiarities of the development of historical education in the transition period (the late 80s of the 20th century (the last years of Soviet rule) and the beginning of the 1990s (the first years of the adoption of independence in Ukraine) in the article are considered. It is shown that the events, which took place during these years in the political, socio-economic and spiritual life of Ukrainian society, which in the future laid the foundation for the development of historical education in Ukraine on the national and scientific grounds, had a significant impact on it.

Keywords: education, historical education, the history of Ukraine, the history of the Ukrainian SSR, restructuring, independence.

Развитие исторического образования в Украине в переходной период (80-90 е года XX в.)

И. А. Селищева

Аннотация. В статье рассматриваются особенности развития исторического образования в переходном периоде (конец 80-х гг. XX в. (последние года правления советской власти) и начало 90-х гг. XX в. (первые годы после принятия независимости в Ук-раине)). Обращается внимание на значительное влияние событий, которые происходили в этот период в политической, соци-ально-экономической и духовной жизни украинского общества, которые способствовали дальнейшему развитию историческо-го образования включая национальный аспект.

Ключевые слова: образование, историческое образование, история Украины, история УССР, перестройка, независимость.